

УДК 316.472.47+061.2

*Панькова Оксана Володимирівна,
кандидат соціологічних наук, завідувача
сектором соціальної безпеки, Інститут
економіки промисловості НАН України.*

*Панькова Оксана Владимировна,
кандидат социологических наук, заведу-
ющая сектором социальной безопасно-
сти, Институт экономики промышлен-
ности НАН Украины.*

*Oksana Volodymyrivna Pankova,
PhD of Social Sciences, Head of the Sec-
tor of Social Security, Institute of Industrial
Economics of NAS of Ukraine.*

АРХЕТИПОВІ ЗАСАДИ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розкриваються специфічні риси та основні проблеми розвитку волонтерського руху в Україні в період 2013–2015 рр., визначаються перспективи його подальшого розвитку та залучення соціальних ресурсів волонтерства до вирішення проблем та викликів, що постали перед сучасним українським суспільством. На підставі результатів експертного опитування виявлено внутрішні механізми активізації волонтерського руху та визначено їх архетипові засади.

Ключові слова: волонтерська діяльність, мобілізація соціальних ресурсів, громадянське суспільство.

АРХЕТИПНЫЕ ОСНОВАНИЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА ВОЛОНТЕРСКОГО ДВИЖЕНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация. В статье определяются специфические черты и основные проблемы развития волонтерского движения в Украине на протяжении 2013–2015 гг., раскрываются архетипические основания вовлечения социальных ресурсов волонтерства в процессы решения острых проблем, стоящих перед современным украинским обществом. На основании результатов эксперт-

ного опроса выявлены внутренние механизмы активизации волонтерского движения и определены их ключевые архетипы.

Ключевые слова: архетипика, волонтерская деятельность, мобилизация социальных ресурсов, гражданское общество.

THE ARCHETYPAL FOUNDATION OF THE RESOURCE POTENTIAL OF THE VOLUNTEER MOVEMENT IN UKRAINE

Abstract. The author defines specific features and basic problems of development of the volunteer movement in Ukraine (2013–2015), as well as the basic archetypes of the resource potential of volunteer activity for solving the acute problems of Ukrainian society at the present stage. Based on the results of expert survey revealed the inner mechanisms of activation of the volunteer movement and defined their key archetypes.

Keywords: the basic archetypes, volunteering, mobilization of social resources, civil society.

Постановка проблеми. В умовах посилення зовнішніх і внутрішніх викликів, які постали перед Україною і її громадянами, в ситуації загострення невизначеності і нестабільності суспільство відчуває особливу потребу в механізмі надання оперативних, виважених та адекватних відповідей для мінімізації ризиків і загроз. Останні події в країні довели, що українські структури державного управління за багатьма напрямками продемонстрували низьку результативність, а в окремих випадках — навіть неспроможність вирішити нагальні проблеми, які постали перед країною, регіонами та громадянами. Оскільки Україна опинилась у ситуації нестачі внутрішніх і зовнішніх ресурсів — людських, трудових, економічних, фінансових, особистісних тощо, тому актуалізується проблема мобілізації наявних внутрішніх ресурсів країни для забезпечення самозахисту і соціальної безпеки.

Розвиток волонтерської діяльності в Україні став яскравим виявом

мобілізації та залучення соціальних ресурсів громадянської участі і конструктивної самоорганізації активної частини населення, спрямованої на вирішення найгостріших проблем сьогодення. Тому предметне дослідження та осмислення розвитку волонтерства в Україні протягом останніх двох років, його рушійних сил та архетипового підґрунтя, дасть можливість мобілізувати та залучити соціальні ресурси громадянської активності до процесів ефективного реформування українського суспільства. Архетипіка дозволяє зазирнути за завісу підсвідомого, що відкриває сутнісну природу того чи іншого процесу чи явища, що особливо важливо для розуміння тих новітніх зрушень, які відбуваються у свідомості громадян країни, у їхній поведінці. Актуалізація архетипів виступає своєрідним “кроком у минуле”, що проростає в сьогоденні, повернення до архаїчних рис духовності. Активна присутність архетипного, реконструкція архетипів

також є важливою умовою збереження самобутності й культурної цілісності етносів, забезпечення наступності та єдності загальнокультурного, транснаціонального розвитку. Архетипне, традиційно-типове, що переходить у спадщину поколінь, мандруючи в народах, виступає проєкцією майбутнього, висвітлення смислу культури попереду нас [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика розвитку громадянського суспільства в Україні та, зокрема, волонтерства досліджується вже досить давно і плідно. Так, особливості становлення громадянського суспільства в Україні розглядаються у працях вітчизняних соціологів О. М. Балакіревої, М. О. Шульги, І. Е. Бекешкіної, Є. І. Головахи, О. С. Резніка, В. П. Степаненко та ін. Серед останніх досліджень, які розкривають проблеми волонтерства в Україні, значним є внесок таких наукових установ, як НІСД [2], Центру “Соціальний моніторинг”, Українського інституту соціальних досліджень ім. О. Яременка спільно з відділом моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій Інституту економіки та прогнозування НАН України [3], Інституту соціології НАН України (липень 2015 р.) [4], Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (жовтень 2015 року) [5], Інституту економіки промисловості НАН України [6; 7], наукові розвідки Київського міжнародного інституту соціології на замовлення видання “Дзеркало тижня” (грудень 2014 р.) [8] та ін.

Водночас, зважаючи на велику швидкість соціальних процесів, ок-

ремих фундаментальних досліджень бурхливого розвитку волонтерського руху в Україні за період 2014–2015 рр. проведено не було.

Для розуміння архетипного підґрунтя структури ресурсного потенціалу громадянського суспільства України (на рівні підсвідомого) доцільно застосувати класичну теорію архетипів К. Юнга, здобутки класиків української науки (П. Юркевича, Г. Сковороди, Т. Шевченка, М. Грушевського, П. Куліша, В. Липинського та ін.), а також наших сучасників (Е. Афоніна, О. Куценко, С. Кримського, Т. Плахтія, О. Сидорчук, О. Решоти та ін.).

Формулювання цілей статті. Метою статті є пошук архетипових засад активізації волонтерства в Україні на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Теоретичним підґрунтям дослідження залучення соціальних ресурсів громадських об’єднань на потреби розвитку українського суспільства, виступають положення теорії мобілізації ресурсів та соціокультурного підходу [20]. Спроби такого поєднання стали предметом наукового пошуку вчених-переселенців ІЕП НАН України [6; 7].

Доцільність такого поєднання ґрунтується, з одного боку, на наявності в теорії мобілізації ресурсів добре розвиненої класифікації соціальних ресурсів, а з іншого – на необхідності дослідити та врахувати соціокультурну специфіку українського суспільства, насамперед – ціннісно-мотиваційний аспект, для чого в нагоді стає соціокультурний підхід. Інакше кажучи, соціокультурний підхід виступає найдоціль-

нішою методологічною платформою використання та змістовного наповнення теорії мобілізації ресурсів, що дасть змогу з'ясувати стан, визначити показники вимірювання, можливості залучення соціальних ресурсів, а також створить необхідні передумови для розроблення та впровадження дієвих механізмів залучення соціальних ресурсів громадянського суспільства (у тому числі й волонтерських організацій та рухів) до процесів реформ та розвитку.

Теорія мобілізації ресурсів дає можливість проаналізувати процес залучення і ефективності використання основних видів ресурсів, необхідних для створення і функціонування громадського об'єднання, формування і розгортання соціальних рухів. Попередні авторські розробки дозволили сформулювати структуру соціальних ресурсів організацій громадянського суспільства та перелік показників для їх оцінювання [6], яка має такий вигляд (табл. 1):

Таблиця 1

Структура соціальних ресурсів організацій громадянського суспільства та перелік показників для їх оцінювання

Категорії та види ресурсів	Показники
1	2
1. Соціокультурні ресурси	
1.1. Моральні ресурси	
легітимність (legitimacy)	- оцінювання значущості діяльності організації; - готовність доручити організації захист своїх прав
солідарна підтримка	- реальна участь або готовність брати участь у діяльності організації; - підтримка організації матеріальними та іншими ресурсами
добросовісність (integrity)	- довіра організації; - оцінювання відкритості та прозорості діяльності організації
доброзичлива (sympathetic) підтримка	- схвалення мети діяльності організації, її засобів та/або результатів
популярність (celebrity)	- обізнаність щодо існування організації та її діяльності
1.2. Культурні ресурси	
концептуальні інструменти і спеціальні знання	- рівень кваліфікації постійних співробітників організації та волонтерів
неявне знання про те, як виконати конкретні завдання	- досвід роботи постійних співробітників організації та волонтерів
тактичні репертуари, організаційні шаблони	- організація управління, планування, оцінювання діяльності організації
технічні або стратегічні ноу-хау	- наявність власних методик, винаходів тощо, пов'язаних із діяльністю організації
1.3. Духовно-культурні ресурси	
цілепокладання	- мета започаткування відповідної громадської діяльності (створення організації); - бачення місії організації

1	2
ціннісно-мотиваційна структура	- структура цінностей ініціаторів та учасників діяльності організації; - мотиви участі в діяльності організації
2. Інформаційні ресурси	
інформаційні бази даних	- відомості про учасників діяльності організації та клієнтів, партнерів, колег тощо
дані досліджень	- статистичні дані, результати соціологічних обстежень, експертних опитувань
3. Соціально-організаційні ресурси	
Інфраструктури	- ресурсні центри, курси, тренінги для організацій громадянського суспільства
соціальні мережі (соціальний капітал)	- стійкі моделі взаємодії між організаціями громадянського суспільства, з органами влади, представниками бізнесу
організації	- асоціації, спілки організацій громадянського суспільства
4. Людські ресурси	
праця	- кількість постійних співробітників організації; - кількість годин, відпрацьованих постійними співробітниками та волонтерами
досвід	- стаж громадської діяльності постійних співробітників та волонтерів
уміння (skills)	- рівень освіти, обсяг та характер умінь, компетенцій постійних співробітників та волонтерів організації
експертні (спеціалізовані) вміння та знання (expertise)	- високий рівень специфічних (затребуваних у сфері діяльності організації) умінь та знання постійних співробітників і волонтерів
лідерство	- авторитет, управлінські та лідерські якості формальних та неформальних лідерів організації
5. Матеріальні ресурси	
кошти	- обсяг грошових надходжень (членських внесків, благодійної допомоги, грантів тощо)
майно	- забезпеченість організації необхідним майном
офісні приміщення	- забезпеченість приміщенням для здійснення діяльності
обладнання	- забезпеченість необхідним обладнанням
витратні матеріали	- забезпеченість витратними матеріалами

Зазначену структуру основних видів соціальних ресурсів авторами було використано як базову схему для аналізу та дослідження стану соціальних ресурсів волонтерського руху в Україні. Для розуміння архе-

типного підґрунтя структури ресурсного потенціалу громадянського суспільства України (на рівні підсвідомого) доцільно використати напрацювання як представників класичного етапу розвитку української

науки (П. Юркевича, Г. Сковороди, Т. Шевченка, П. Куліша, В. Липинський та ін.), так і наших сучасників (Е. Афоніна [10], О. Куценко [11], С. Кримського [12], О. Донченко [13], Т. Плахтія [14], О. Сидорчук, О. Решоти [15] та ін.).

Як стверджує Т. Плахтій [14], наше колективне несвідоме містить інформацію про ті етапи соціальної еволюції, які пройдені людством. У кожному з нас є фундамент, на якому вибудовується та чи та характерологічна конструкція. Природа закріплення специфічних психосоціальних орієнтаційних механізмів у психіці окремого індивіда, їхнє походження криється в чотирьох типах життєустрою соціальних спільнот (тоталітарний, авторитарний, ліберальний і демократичний). Такі механізми — це свого роду інформаційні генофонди, сукупність соціальних кодів, які класифікують досвід життя багатьох мільйонів поколінь. В їх основі лежать архетипи (за К.-Г. Юнгом) — потужні психічні первообрази, приховані в глибинах несвідомого, природжені універсальні ідеї, початкові моделі сприйняття, мислення та переживання. Це свого роду первинні уявлення про світ і життя, які не залежать від рівня отриманих знань. Вони передаються з покоління в покоління і складають генетично наслідувану структуру загальнолюдського досвіду. Індивідуальний життєвий досвід не змінює їх, а лише доповнює новим змістом. Згідно із вченням Юнга архетипи є формуючими елементами структури несвідомого, свого роду його “універсальною матрицею”. З цих елементів виростають архетипні образи,

які домінують у мисленні людей, в їхній культурі [9]. Як тільки об’єкт свідомого потрапляє в комірку цієї “універсальної матриці”, вся вона моментально наповнюється засвоєним досвідом людини, об’єднуючи усвідомлене з наявним досвідом і наділяючи одиничний факт глибоким загальнолюдським змістом. Це відбувається через механізми резонансу — коли із загальної маси різноманітної інформації людина виділяє ту, на яку вона налаштована, яка нею затребувана в конкретних життєвих обставинах. Відображена у свідомості реальна ситуація безпосередньо звертається до образу, що вбудований у глибинах психіки, пробуджуючи усвідомлення та осмислення чогось знайомого та значущого і запускаючи свого роду відповідне “програмне забезпечення”, що безпосередньо впливає на наші поведінкові схеми та цінності. Одна або кілька архетипних програм задіяні постійно. Описаний механізм безпосередньо впливає на швидкість адаптації людини до нових життєвих обставин, у які вона потрапляє впродовж свого життя, що, своєю чергою, збільшує її шанси вижити у несприятливому середовищі. Отже, усвідомлена нами реальна ситуація резонує зі структурами несвідомого, активуючи відповідні архетипи, що приводить до синхронізації вибраних нами поведінкових схем та “підлаштування” глибинних цінностей до їх змісту.

На сьогодні вчені виділяють сотні і навіть тисячі класифікацій та угруповань архетипів. Оскільки всі архетипи в сукупності складають певну цілісну структуру, яка формує ма-

трицю несвідомого, Т. Плахтій пропонує виокремити серед них три взаємопов'язані групи для створення архетипної моделі несвідомого соціальної психіки соціальних систем: особистісні архетипи, світоглядно-ціннісні архетипи та культурні архетипи [14]. З позицій дослідження архетипових засад волонтерської діяльності в Україні, доцільним, на думку автора, є залучення типологізації архетипів ментальності українців, які включають:

1. Архетип самоті (архетип героя). К. Юнг вважав його головним. Це архетип єдності свідомого й несвідомого, який уособлює гармонію протилежних елементів психіки засобом інтеграції. Він зазначав, що свідомість і несвідоме не обов'язково протистоять одне одному, а доповнюють одне одного за цілісністю, яка і є Самістю [9]. У культурі самість реалізується в образі героя, лицаря, переможця. У політичній галузі архетип самоті — герой — це основне підґрунтя для створення іміджу політика, що не дивно, адже у свідомості людей кандидат стає героєм цілого дійства, сповненого драматичних конфліктів та перипетій — передвиборчих перегонів, боротьби за високу посаду, а отже — здобуття справедливості або відновлення гармонії (саме до таких думок зводиться бачення боротьби за політичне лідерство громадянськості).

2. Кардіоцентризм. Цей архетип “філософії серця” розкривається як принцип індивідуальності та орган відчуття Бога (П. Юркевич), як мікросвіт, вираження внутрішньої людини, основа людяності (Г. Сковорода), як шлях до ідеалу та гармонії

з природою (Т. Шевченко), як джерело на дії, передчуття, провидіння (П. Куліш) та ключ до “господарства душі”, її мандрівок у вічність, сферу добра й краси (М. Гоголь). Архетип “філософії серця” є типовим не лише для характеристики української культури, а й самого архетипного методу її аналізу. Домінанта серця, що виявляється у переважанні чуттєвості над мисленням, сентиментальності та любові до ближнього, довірі, що зробило українців уразливими до агресивних дій більш вольових й колективно організованих сусідів. Цей архетип виявляється у переважанні емоційно-інтуїтивних рішень над раціональними. В. Липинський наголошував на згубності надмірної емоційності для політичного державотворення: українська емоційність зможе дати позитивні результати лише в поєднанні з розумом, логікою, пам'яттю і волею [16].

3. Символіко-тематичний ряд національної специфікації: “Дім – Поле – Храм”, де Концепт “Дім” позначає святе довкілля буття людини, в якому вона (як хазяїн оселі) може посідати чільне місце. Символічно “Дім” характеризує місце, де для особистості (чи нації) “своя правда, сила і воля”. Тут насамперед позначається сімейна цінність, сердечне єднання, родинна захищеність, національна солідарність. “Дім” — це ніша людини в Універсумі. Так само у загальному визначенні символіка концепту “Поле” знаменує життєвий топос людинності, семіотику природи (вона може стосуватися і лісу, і гірського ландшафту); це своєрідне “поле життя”, джерело багатства, економічний простір виживання.

“Поле” — це загальний знаменник походження етносу, “рідний край”, батьківщина, коріння роду тощо. В процесах активізації волонтерського руху в Україні архетип і символічний образ “Поля”, що втілює архетип землі як, з одного боку, джерела багатства та національного єднання на власному етнічному ґрунті, з іншого — більш глибинного розуміння Землі, як лона, що дає початок життю й одночасно є сховищем смерті. Українці сприймали ідею землі крізь біблійну притчу про зерно, яке, впавши на землю, може залишитись живим (і тоді, як проголошує Євангеліє, “буде єдиним”), а може померти — і тоді “стане множинним”, тобто проросте новим врожаєм. Інакше кажучи, смерть розглядається як стимул до життя.

4. Софійність, антропоцентризм, властивий народному світогляду (за С. Кримським [12]) з періоду становлення Києво-Руської держави. У ній знайшла відображення антична за походженням концепція софійності буття, яка ідейно підсилювала архетип софійності, який є довічним первообразом, що дає розуміння світу як тексту Бога, як книги, написаної словами Бога.

5. Глибинний оптимізм є міцним стрижнем, який пронизує всі етапи української історії і завдяки якому українська культура вижила в жахливих умовах бездержавності, заборони та переслідувань. Віра в перемогу добра та краще життя допомагає нам і нині боротися з зовнішніми обставинами. Ці архетипи є духовним багатством нації та передумовами формування демократичної управлінської культури [15].

Інша площина дослідження такого багатомірного явища, як активізація ресурсного потенціалу волонтерства, лежить в особистісному вимірі. Тому тут доцільно використовувати класифікацію особистісних архетипів [14] (див. табл. 2)

Зазвичай люди, які приходять у суспільно-політичні організації, є носіями фонових або активованих архетипів, наприклад Героя, Бунтаря, Шукача чи Турботливого. У міру своєї діяльності та особистісного розвитку в межах траєкторії суспільно-політичної організації, вони можуть активувати в собі та закріпити якості будь-якого з архетипів іншої групи — Правителя, Мудреця, Мага чи Творця. Крім того, кожна конкретна ситуація приводить до тимчасової активації будь-якого із зазначених архетипів, що на короткий термін може істотно змінити поведінку індивіда. За таким механізмом відбувається перевтілення рядових членів організації, яких випадково призначили керувати групою колег для реалізації разового доручення.

Дослідження стану, проблем та перспектив розвитку ресурсного потенціалу волонтерського руху ґрунтувалося на проведенні експертного опитування — в березні–квітні 2016 р. (20 розвідувальних інтерв'ю з волонтерами, насамперед з тими, які належать до керівного складу активно діючих волонтерських організацій, що допомагають і військовослужбовцям та їхнім сім'ям, і переселенцям, і вразливим верствам населення окупованих територій). Майже всі експерти — це люди, які стали волонтерами в ході Революції Гідності.

Основні характеристики особистітських архетипів

Архетип	Головне бажання	Мета	Стратегія	Нагорода
Герой	Довести свою цінність за допомогою мужніх та складних дій	Використати владу для того, щоб вдосконалити світ	Стати максимально сильним, компетентним та могутнім	Компетентність та мужність
Бунтар	Помста або революція	Зруйнувати те, що не працює (для Бунтаря або для Суспільства)	Ламати, руйнувати чи шокувати	Шаленість, несамоовитість, радикальна свобода
Шукач	Свобода пошуку себе через освоєння світу	Жити кращим, більш природним, повним життям	Подорожувати, шукати і переживати нове, уникати пасток і нудьги	Самостійність, честолюбство, вміння бути чесним із собою
Турботливий	Захистити людей від можливого збитку	Допомагати навколишнім	Робити добро навколишнім	Співчуття, щедрість
Правитель	Контроль	Створення процвітаючої сім'ї, компанії чи співтовариства	Хаос, небезпека бути скинутим	Відповідальність, керівництво
Мудрець	Відкрити істину	Використовувати інтелект та аналіз для осягнення світу	Шукати інформацію та знання; само-рефлексія та розуміння процесу мислення	Мудрість, інтелект
Маг	Знання фундаментальних законів того, як працює світ та Всесвіт	Зробити мрії дійсністю	Розвивати бачення і втілювати його в життя	Виявлення взаємовигідних результатів
Творець	Створити які-небудь вічні цінності	Втілити бачення у форму	Виробити художній контроль і навички	Творчість та уява

Ефективна мобілізація ресурсів волонтерських організацій в Україні можлива при наявності умов (внутрішнього і зовнішнього характеру) для залучення та ефективності використання основних видів ресурсів громадського об'єднання. За результатами опитування було визначено

стан ресурсного потенціалу волонтерських організацій через виявлення основних потреб волонтерів в тих чи інших видах ресурсів. Так, найбільш високою затребуваністю волонтерських організацій стала потреба в накопиченні **соціально-організаційних ресурсів**, що вияви-

лася у запиті на тісну співпрацю та підтримку з боку таких значущих і ресурсних суб'єктів суспільної взаємодії, як всеукраїнські та міжнародні фонди надання допомоги; бізнесові структури та органи влади. Актуалізованою є потреба у **фінансових ресурсах** та кадрових ресурсах. Результати дослідження показали відносно невисокий запит на розвиток **духовно-культурних** та **інформаційних** ресурсів. Так, більше половини опитаних засвідчили, що інтернет-ресурси, соціальні мережі не є дефіцитними видами ресурсів, які необхідно нарощувати. Також близько половини експертів вважають, що в їхніх організаціях достатньо розвиненими є такі види ресурсів, як правова і політична грамотність, культура самозбереження членів організації, а також координація зусиль, згуртованість з іншими волонтерськими організаціями.

Досить цікавим та показовим фактом є зафіксована невелика потреба у підвищенні знань та досвіду членів волонтерських організацій і потреба в координації зусиль і згуртованості з іншими волонтерськими організаціями. Така картина може свідчити не про те, що такої потреби не існує, а, швидше за все, про те, що це не сприймається як потреба. Що, своєю чергою, є, напевно, наслідком "ситуативного" мислення, цілепокладання та ціледосягнення, що цілком зрозуміло в ситуації, яка миттєво може змінитися. І на цей проміжок часу — це цілком припустимо. Проте такі дані можуть свідчити і про відсутність у волонтерських організаціях стратегічних планів своєї діяльності та розвитку на майбутнє.

Мобілізація ресурсів волонтерського руху значною мірою визначається мотивацією включення до цієї діяльності, тому одним із ключових питань для розуміння рушійних сил волонтерства було виявлення мотивів волонтерів (див. табл. 3).

Мотивація належить до категорії духовно-культурних ресурсів і є однією з ключових складових цієї категорії. Результати дослідження свідчать, що найбільш поширеним мотивом волонтерської активності громадян є виконання особистого обов'язку перед собою і перед суспільством за принципом: "Якщо не я — то хто?" Значущим є і мотив самореалізації через допомогу іншим, що вказує на збалансованість між особистісними та соціальними потребами у значній кількості волонтерів. Тут ми маємо справу з виявом архетипу Самості (архетипу Героя), що виступає саморегулюючим ядром-центром особистості, який забезпечує її цілісність та гармонію. Також домінантним є вияв кардіоцентризму, що реалізує запит актуалізації символіко-тематичного ряду "Дім — Поле — Храм" [17].

Дещо несподіваним виявилось досить високе третє місце мотивів соціального престижу — значна кількість респондентів вважають, що бути учасником волонтерського руху — це зараз почесно і престижно. Замикає ієрархію група мотивів, які умовно можна назвати помірковано-прагматичними — розширення контактів із впливовими людьми, можливість прийняти участь в політичній діяльності та отримання доступу до фінансових та інших ресурсів. Окремо слід акцентувати увагу на тому, що жо-

Ієрархія мотивів участі у волонтерській діяльності

Мотиви участі у волонтерській діяльності	Для більшості волонтерів	Для Вас особисто
	пріоритети	
Відчуття обов'язку перед суспільством — надати допомогу тим, хто її потребує за принципом “Якщо не я — то хто?”	1	1
Отримання величезного задоволення від вдячності людей, яким надана допомога — волонтерство стає сенсом життя	2	2
Волонтерство дає можливість самореалізуватися, дає перспективи для подальшого життя	2	3
Бути учасником волонтерського руху — це зараз почесно і престижно	3	3
Розширюються контакти з впливовими людьми, організаціями, фондами	4	4
Участь у волонтерстві — як “сходінка” до політичної діяльності	5	5
З'являються широкі можливості мати доступ і розпоряджатися фінансовими та іншими ресурсами.	6	6
Можна вирішити власні матеріальні і соціальні проблеми	0	0

ден з респондентів не обрав за мотив можливість вирішити власні матеріальні і соціальні проблеми. Однак це не означає, що такі мотиви виключаються, адже про це відверто і вголос не прийнято говорити, через дискредитацію позитивного іміджу власної волонтерської організації.

Таким чином, мотиваційне підґрунтя участі у волонтерському русі фокусується насамперед на почутті відповідальності та бажанні соціального визнання і самореалізації через участь у престижній та соціально схвалюваній діяльності. Така структура та ієрархія ціннісно-мотиваційного потенціалу волонтерства передбачає дотримання певних “правил гри” з боку інших ключових учасників взаємодії — органів державної влади та бізнесу. Якщо цього не буде, то потенціал конструктивної взаємодії досить швидко може перетворитися на потенціал протесту.

Серед чинників, які найбільше спонукають людей до участі у волонтерській діяльності з початку Революції Гідності і до сьогодні, респонденти на перше місце поставили віру в свої можливості здійснити доленосні зміни в країні. Друге місце посіли як позитивний чинник — духовне пробудження нації, солідарність, довіра громадян до волонтерів, готовність їх підтримувати, так і негативний — неспроможність і небажання влади взяти на себе відповідальність щодо вирішення болючих проблем. Це свідчить про певну вимушеність бурхливого спалаху волонтерства, адже спочатку він став реакцією на безвідповідальність влади, але водночас зворотною стороною цього процесу стали позитивні аспекти віри у свої сили та розвитку солідарності та взаємодопомоги в суспільстві. За класифікацією особистісних архетипів ми фіксуємо

значну актуалізованість архетипів Героя, Турботливого, Правителя, Творця.

Діяльність волонтерських структур у період 2014–2015 рр. спрямовувалася майже винятково на соціальні групи, що мають відношення до подій на Сході України — це бійці добровольчих батальйонів, підрозділів Збройних сил України, що воюють у зоні АТО, переселенці із зони АТО та Криму, мирні жителі окупованих територій Донецької і Луганської областей. Результат цілком прогнозований, враховуючи, що саме ці події і призвели як до спалаху волонтерського руху, так і до виникнення тих соціальних груп, з якими волонтери працюють. Однак залишається відкритим питання, як і в якому напрямі розвиватиметься волонтерство по мірі вирішення проблем на Сході. Водночас слід відзначити, що виключно усі експерти заявили, що планують і надалі продовжувати свою волонтерську діяльність.

Окремий інтерес в контексті мобілізаційного потенціалу представляє питання щодо бачення керівників волонтерських організацій та рухів можливостей своєї участі у політичному житті країни. Так, майже половина з них стверджує, що волонтерські організації та рухи мають стати об'єднувальною силою — і тільки поза політики. Така сама частина і тих, хто висловив думку про те, що волонтерські організації та рухи за певних умов можуть брати участь у політичному житті — якщо це сприяє досягненню цілей їхньої діяльності. Близько третини опитаних відзначили, що волонтерські організації та рухи мають брати активну участь у

політичному житті. Це означає, що в Україні переважна більшість волонтерів не вважають себе аполітичною силою, яка має займатися винятково вирішенням конкретних питань допомоги тим, хто її потребує, та не торкатися політики. Тож наявність певних політичних амбіцій у поєднанні з авторитетом волонтерських організацій та довірою до них утворюють потенціал, який може бути застосований за певних суспільно-політичних умов і використаний в інтересах політичних гравців. Недооцінювати цього не можна. Показовими виявилися результати щодо визначення першочергових проблем, з якими волонтерські організації стикаються у своїй діяльності. В ієрархії таких проблем, з якими волонтерські організації стикаються у своїй діяльності, перше місце посіли проблеми, пов'язані із перешкодами і слабкою підтримкою волонтерів з боку органів влади, а також пов'язані з поширенням псевдоволонтерства.

На другому місці — проблема значної корумпованості в системі відносин і в суспільстві, і в державі, і в отриманні міжнародних грантів на волонтерську допомогу. При проведенні очних інтерв'ю саме з цього питання при спостереженні за респондентами фіксувався факт схожого емоційного стану — обурення системою несправедливих суспільних відносин, що сформувалася під час розподілу фінансових, матеріальних ресурсів на цілі волонтерської допомоги. Значними перешкодами для розвитку волонтерства виступають скорочення джерел для надання необхідної допомоги військовослужбовцям і постраждалим від воєнного

конфлікту на Сході України та недоліки законодавчого забезпечення діяльності волонтерських організацій, а також недостатнє інформаційне висвітлення діяльності волонтерських організацій. Досить важливою проблемою виступає нездатність волонтерських рухів та організацій співпрацювати та координувати свою діяльність одне з одним та відсутність єдиного координаційного центру волонтерських організацій, визнаного як в Україні, так і поза її межами.

Отже, проведене дослідження показує, що проблеми, пов'язані з характером відносин волонтерських організацій із державними органами влади, прогнозовано стали пріоритетними. Це свідчить, що системних змін у характері взаємодії між владою та громадянським суспільством — не відбулося, незважаючи на бурхливі події останніх років. Проте український народ, який знайшов сили перебороти усі історичні драми своєї історії, підкріплював свою стійкість специфічним менталітетом. Вихідним пунктом цього менталітету була ідея святості Батьківщини, богообраності своєї землі, опора на захист своєї неньки — України. Одним (але не єдиним) виразом такої ментальності стало легендарне прийняття кращих традицій предків та міфологізація етнічної території. Адже вона позначена курганними пам'ятками легендарних подій, змійовими валами героїчного опору нападам кочівників, метафористикою Біблії тощо [16].

Розвиток волонтерських організацій та рухів через взаємодію з органами державної влади сприй-

мається як ключове, бо 13 експертів із 20 ключовим чинником розвитку обрали включення волонтерських організацій до процесів розроблення та реалізації державних соціальних програм. Мобілізація ресурсів волонтерських організацій і позитивний соціальний ефект від цього можливий за умов включення представників волонтерських організацій до органів влади; в разі надання пільг, преференцій та удосконалення законодавства у сфері діяльності волонтерських організацій (таку думку висловили більше половини опитаних). Доволі низьку оцінку отримав такий системний чинник, як створення інфраструктури підтримки волонтерського руху — Центри розвитку волонтерства, інформаційно-комунікаційна інфраструктура — сайти та ін. (8 виборів). Тобто те, що є передовою світовою практикою, коли створюється інфраструктура, яка дає змогу інститутам громадянського суспільства функціонувати фактично автономно та не залежати від влади — українськими волонтерами фактично не сприймається як чинник розвитку.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Тож, протягом 2013–2015 рр. мобілізаційний ресурсний потенціал громадянського суспільства виявився досить високим, хоча його вияви подекуди були хаотичними, не зовсім скоординованими. Однак поступово починають відбуватися процеси певної інституціоналізації волонтерського руху та його включення в соціальні процеси на більш постійній основі — ті люди і структури, які намагаються зробити свою

діяльність системною, набувають формального статусу, що дозволяє розширити можливості співробітництва з урядовими структурами та міжнародними організаціями, наймати співробітників на платній основі тощо. Ми спостерігаємо, що у процесах волонтерської активності громадян на передній план висувається не формалізм розуму, а те, що становить коріння морального життя, “серця” як метафори інтимних глибин душі. Це – архетип “філософії серця”, який розкривається в різних своїх виявах: як принцип індивідуальності та джерело людяності (П. Юркевич), як мікросвіт, вираження внутрішньої людини, що втілює Бога (Г. Сковорода), як шлях до ідеалу і гармонії з природою, світом (Т. Шевченко), як орган надії, передчуття, провидіння (П. Куліш), як ключ до “господарства душі”, її мандрівок у вічність, сферу добра, краси, пуття тощо. Фіксується актуалізованість архетипного смислового ряду “Дім – Поле – Храм” в ментальності українців, кращих представників вітчизняного волонтерського руху. Здається, що саме земля зберігає і передає українцям силу і славу предків, асоціює єднання нації, має особливу енергетику, що впливає на долю та індивідуальність народу (за словами Г. Липинського). Науковці до одного з основних складників генетичного коду українського народу відносять так звані самоврядні потенції української ментальності [18; 19]. Йдеться про здатність навіть за найнесприятливіших умов знаходити різноманітні індивідуальні й громадські форми раціонального господарювання, що є формою боротьби

за виживання; про бажання свободи, вільної самодіяльності особистості, про досить високий ступінь громадсько-політичної самоорганізації українського народу (починаючи з вікових часів і далі); про витворення в Україні унікальної народної правосвідомості, яка особливо у сприятливі часи стверджувала право конкретної людини на свободу, землю, власність, працю, вільне господарювання (вічова законотворчість, копні суди, братське судочинство, трансформація магістратських судів у бік звичаєвого права, національно-своєрідний характер земства і т. ін.); про здатність до громадсько-політичної творчості “знизу”, потенційну громадсько-політичну творчу енергію українського народу тощо.

Водночас аналіз стану, ресурсної забезпеченості та загальні тенденції змін волонтерського руху вже починають певною мірою нагадувати хронічні проблеми українського громадянського суспільства, зокрема, гіпертрофоване фокусування на органах державної влади, взаємодія з якими сприймається одночасно і як основне джерело проблем, і як головний засіб вирішення тих самих проблем. Крім того, гостра фаза протистояння на Сході вже минула, обставини істотно змінилися, все це призводить і до певного затухання волонтерського руху. Тим не менш, той мобілізаційний імпульс, який волонтерський рух надав процесам соціальної самоорганізації в Україні, потребує подальших досліджень, бо не виключено, що саме це соціальне явище містить у собі ключові інгредієнти самобутнього рецепту розвитку в Україні реальної демократії

та її становлення реальним суб'єктом регіональних політичних та соціально-економічних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Гатальська С. М.* Філософія [Електронний ресурс] / С. М. Гатальська // Філософія культури. — Режим доступу: <http://westudents.com.ua/knigi/631-filosofya-kulturi-gatalska-SM.html>
2. *Горєлов Д. М., Корнієвський О. А.* Волонтерський рух: світовий досвід та українські практики: аналіт. доп. / Д. М. Горєлов, О. А. Корнієвський. — К.: НІСД, 2015. — 36 с.
3. *Балакірева О., Бондар Т., Дмитрук Д.* Ставлення до переселенців і волонтерської діяльності [Електронний ресурс] / О. Балакірева, Т. Бондар, Д. Дмитрук. — Режим доступу: <http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/Settlers%20and%20volunteerin.pdf>
4. *Інститут соціології НАН України.* Нова інформація [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://i-soc.com.ua/institute/news.php>
5. *Взаємодія держави і суспільства, символічний простір народу та українсько-російські взаємини у дзеркалі громадської думки* [Електронний ресурс] // Жовтень 2015: інформ. бюл. [за ред. М. М. Слюсаревського]. — Режим доступу: http://ispp.org.ua/bibl_6.htm
6. *Панькова О. В., Касперович О. Ю., Іщенко О. В.* Теоретичні засади залучення соціальних ресурсів громадських об'єднань на потреби розвитку регіонів в умовах децентралізації / О. В. Панькова, О. Ю. Касперович, О. В. Іщенко // Укр. соціум. — 2015. — № 3. — С. 20–28.
7. *Панькова О. В., Касперович О. Ю., Іщенко О. В.* Соціальні ресурси громадських об'єднань: емпіричний вимір дослідження / О. В. Панькова, О. Ю. Касперович, О. В. Іщенко // Укр. соціум. — 2015. — № 4. — С. 54–60.
8. *Народ и власть.* Граждане Украины гораздо больше верят в себя, чем в избранных ими же кормчих (результаты социологического опроса КМИС) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://opros2014.zn.ua/>
9. *Юнг К.-Г.* Душа и миф: шесть архетипов / К.-Г. Юнг; [пер. с англ.]. — К.: Port Royal, 1996. — 384 с.
10. *Афонин Э.* Архетип и социетальное: взаимодействие и взаимовлияние [Электронный ресурс] / Э. Афонин, А. Мартынов. — Режим доступа: http://arhetip.esy.es/pr_5/2013_R/2013_R_25.htm
11. *Куценко О. Д.* Социальная идентификация в постсоветской Украине: формирование новой социальности? [Электронный ресурс] / О. Д. Куценко. — Режим доступа: <http://www.sociology.kharkov.ua/docs/chtenia/2002.pdf>
12. *Кримський С. Б.* Архетипи Української культури / С. Б. Кримський // Вісн. Нац. акад. наук України: загально-наук. та громад.-політ. журн. — 1998. — № 7–8. — С. 74–87.
13. *Донченко О.* Архетипи соціального життя і політика (глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): монографія / О. Донченко. — К.: Либідь, 2001. — 334 с.
14. *Плахтій Т.* Архетипне управління соціальними системами та організаційні інструменти для його реалізації [Електронний ресурс] / Т. Плахтій. — Режим доступу: <https://tarasplakhtiy.wordpress.com/2014/05/20/738/>
15. *Сидорчук О., Решота О.* Архетипи демократичної управлінської культури: сутність та загальна характе-

- ристика / О. Сидорчук, О. Решота // Публічне упр.: теорія та практика: зб. наук. пр.; Асоц. д-рів наук з держ. упр. (Спец. вип.). — Х.: ДокНаукДержУпр, 2015. — С. 73–81.
16. *Архетипи* української ментальності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.filosof.com.ua/Mentaltheorie/P12.pdf>
17. *Панькова О.* Архетип Самости как предпосылка реализации творческого потенциала человека и преодоления общественного кризиса / О. Панькова // Публічне упр.: теорія та практика: зб. наук. пр.; Асоц. д-рів наук з держ. упр. (Спец. вип.). — Х.: ДокНаукДержУпр, 2015. — С. 168–176.
18. *Горбатенко В.* Самоврядні потенції української ментальності / В. Горбатенко // Мала енциклопедія етнодержавництва. — К.: Генеза, Довіра, 1996. — С. 134.
19. *Бондаренко О. В.* Українська національна ментальність як політична цінність [Електронний ресурс] / О. В. Бондаренко. — Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_36_5.pdf
20. *Edwards B., McCarthy J. D.* Resources and Social Movement Mobilization // The Blackwell Companion to Social Movements / edited by David A. Snow, Sarah A. Soule, and Hanspeter Kriesi. — Oxford, UK: Blackwell Publishers, 2004. — P. 116–152.